

УДК 94 (47): [654+656] «16/19»

В.П. КОЛЕСНИК

ДО 230-РІЧЧЯ ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНОГО ЗВ'ЯЗКУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Рецензія на монографію: Міронова І. С. Поштові і поштово-телеграфні установи на Півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина XVII – початок XX ст.): [монографія]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 564 с.

Колесник Віктор Пантелеймонович – завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доктор історичних наук, професор

У монографії розкриті процеси, пов'язані з політикою російської держави у сфері поштового та телеграфного зв'язку на Півдні України в другій половині XVII – на початку XX ст. У роботі аналізуються чинники, що вплинули на розвиток галузі в даному регіоні, перетворення, реформування та оформлення основних елементів поштово-телеграфної справи Російської імперії.

Ключові слова: монографія, пошта, телеграф, Південна Україна, Російська імперія.

В монографии раскрыты процессы, связанные с политикой российского государства в сфере почтовой и телеграфной связи на Юге Украины во второй половине XVII – начале XX в. В работе анализируются факторы, оказавшие влияние на развитие отрасли в данном регионе, преобразования, реформирование и оформление основных элементов почтово-телеграфного дела Российской империи.

Ключевые слова: монография, почта, телеграф, Южная Украина, Российская империя.

Processes, related to the Russian state policy in the field of postal and telegraph connection on the south of Ukraine in the second half of the XVII-th- the beginning of the XX-th century are showed in the monograph. The factors, that influenced on the development of the industry in this region, transformations, reformation and registration of basic elements of the post-telegraph business of Russian empire are analyzed.

Keywords: monograph, post, telegraph, South Ukraine, Russian empire.

© В.П. Колесник, 2013

Історія розвитку засобів зв'язку є складовою частиною історії будь-якої держави, її матеріальної культури, і тому дослідження в цій галузі і систематизація отриманих результатів представляють великий інтерес. Протягом тривалого часу поштова справа в Україні розвивалась, шукала нових методів та підходів у роботі, завдяки чому відбулось її становлення у звичному для нас вигляді. Сучасний стан цієї важливої галузі у деякій мірі продовжує зберігати зв'язок з її минулим, тобто обставинами становлення, чинниками розвитку та проблемами, які існували у попередні роки.

Монографія І. Міронової присвячена актуальній темі, оскільки в роботі розглядається комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з таким невід'ємним атрибутом сьогоденного життя, як пошта. Вибір для дослідження історичного досвіду становлення та розвитку поштово-телеграфних установ на Півдні України зумовлений соціально-економічним і стратегічним становищем регіону як великого індустріального центру, який у кінці XVIII – на початку XX ст. вийшов на одне з перших місць за своїм значенням у Російській імперії. Це у значній мірі і визначило основні тенденції та особливості організації тут поштової служби протягом зазначеного часу.

Зв'язок на Півдні України налічує понад двохсотрічну історію. За встановленою дослідницею датою – 1782 р. (появи першої поштової контори у регіоні), можна вважати, що сьогодні «поштова» історія Південної України налічує понад 230 років.

У процесі дослідження проблеми І. Міронова намагалася показати розвиток поштового і поштово-телеграфного зв'язку не ізольовано, а в контексті економічного, соціально-політичного і культурного розвитку Півдня України в історії Російської імперії.

Маємо відзначити логічну, добре продуману архітектуру монографії. Кожен із розділів має досить чітку, коректну та влучну назву.

Монографія написана на базі великого літературного матеріалу. У першому розділі праці дослідницею вивчена і критично переосмислена практично вся основна наукова література, присвячена поставленій проблемі (монографії, брошури, наукові статті, дисертації, автореферати). У роботі широко представлені не тільки наукові дослідження істориків, але й праці службовців поштово-телеграфного відомства та філателістів. Привертає увагу розгляд статей, оприлюднених авторами у професійних журналах: «Почтово-телеграфний журнал», «Почтово-телеграфний вестник», «Філателія ССРСР». У плані застосування і використання літературних джерел монографія І. Міронової, безумовно, може слугувати позитивним прикладом для багатьох подібних наукових робіт.

Потрібно відзначити широке охоплення документів з теми дослідження, базою виявлення яких послуговували матеріали з 57 фондів восьми державних і обласних архівів України та Росії. Позитивом роботи є використання документів із «Полного собрания законов Российской империи», «Архива

князя Воронцова», «Собрания законов по управлению почтовому». Загальна кількість використаних джерел і літератури складає понад 1000 найменувань.

Висвітлюючи основні засади розвитку зв'язку на території України, автор широко застосовувала загальнонаукові і спеціально-історичні методи дослідження, комплексне використання яких дало можливість вирішити низку важливих історичних проблем, що були поставлені у даній роботі.

У монографії докладно висвітлено шляхи розвитку вітчизняної системи зв'язку з врахуванням досвіду національних і світових тенденцій у даній галузі. Досліджено основні фактори, що визначали політику російського уряду в другій половині XVII – на початку XX ст. у розвитку поштово-телеграфної служби на Півдні України.

У другому розділі монографії, разом із дослідженням феномена «пошти», розглянуто проблеми існування зв'язку на території Гетьманщини і охарактеризовано чинники, що призвели до переходу її поштової системи під владу російського уряду. Доведено, що формування основної мережі власне російської пошти в Україні розпочалося із відновлення низки існуючих поштових трактів і упорядкування московсько-київського тракту, за допомогою якого здійснювався зв'язок між обома країнами. Модернізація Російської імперії, що здійснювалася при Петрі I, привела до реформування поштових установ. Крім мети остаточно зв'язати поштовими шляхами Росію і Україну, Петру I необхідна була українська поштова лінія для встановлення і поширення зв'язків з Річчю Посполитою, Османською імперією і Кримським ханством.

Подальше врегулювання поштової служби в Російській імперії припало на час розквіту правління Катерини II та наступних імператорів, про що йде мова у третьому розділі монографії. Зазначено, що в системі інкорпораційної політики царського самодержавства на території України, яка увійшла до складу Російської імперії, важливе суспільно-політичне і економічне місце займав поштовий зв'язок. Величезну роль у розвитку і вдосконаленні поштової галузі в Україні автор відводить П. Рум'янцеву і О. Безбородьку. Вказано, що ними було встановлено єдиний поштовий тариф в усій державі, відкрито нові поштові шляхи, Малоросійський поштамт поставлено у залежність від Поштового департаменту, розширено поштові відносини із заркордоном та збільшено поштовий прибуток.

Важливим пунктом для пересилання поштової кореспонденції в іноземні країни став Ольвіопольський прикордонний поштамт, утворений у 1782 році. Південь України, таким чином, почав відігравати важливу роль для розвитку поштових відносин у Російській імперії і вийшов на одне із перших місць за значимістю у державі.

Висвітлення «поштової» історії в часи правління наступних імператорів – Павла I, Олександра I, Миколи I – говорить про певні зміни у галузі зв'язку. Так, Павло I провів ряд реформ поштового управління, встановивши нові штати поштового відомства. Олександр I удосконалив систему по-

штових тарифів. Важливість поштових послуг і їх зростаюче значення привели до включення поштового відомства до складу Міністерства внутрішніх справ.

Велику увагу в роботі приділено особливостям реформування поштових установ у 1830 р. На основі вивчення архівних документів і праць попередніх авторів І. Міронова довела, що поштова реформа стала підсумком запозичення найкращих досягнень поштової служби Великобританії. Результатом проведеної реформи у Російській імперії стало запровадження точної регламентації поштової служби та єдиного для всіх структурних підрозділів порядку виконання поштових операцій.

Дослідницею встановлено, що поштова служба на Півдні України розвивалась динамічно. Вигідне географічне розташування даного регіону сприяло розвитку торгових, промислових і комерційних відносин із зарубіжними країнами, сполучатися з якими можна було за допомогою морських поштових перевезень, що виникли у досліджуваний період. Серед чорноморсько-азовських портів перше місце у міжнародних поштових перевезеннях належало Одесі. За наявності значної мережі зв'язку поштові установи на Півдні України були важливими пунктами внутрішніх і зовнішніх перевезень не лише для України, а й для багатьох власне російських губерній і областей.

Важливе значення у розвитку галузі зв'язку І. Міронова відводить модернізаційним процесам, які відбувалися в Російській імперії і охопили економічну, соціальну, правову, політичну і культурну сфери життя суспільства. Зазначено, що процес відставання імперії від європейських держав-лідерів, посилений поразкою у Кримській війні, змусив передову частину російських правлячих кіл замислитися над розробкою та впровадженням реформативного курсу, спрямованого на модернізацію країни. Даний курс був направлений також на певні зміни у засобах зв'язку: вдосконалення комунікаційної інфраструктури, повсюдного впровадження нових поштових і телеграфних послуг. Дані завдання відповідали стратегічному курсу влади імперського уряду.

У четвертому розділі монографії висвітлено основні напрямки розвитку поштових установ на Півдні України у 1830 – 1917 роках. Проаналізовано діяльність державних поштових і поштово-телеграфних установ, систем утримання поштових станцій, земської, міської, польової пошт, охарактеризовано розвиток мережі поштових сполучень та перевезень пошти, порядок виробництва поштових операцій, поштових зв'язків з іноземними державами, діяльність установ поштової цензури.

Велику увагу дослідниця приділила проблемі морського і залізничного транспорту на Півдні України, за допомогою якого перевозилася кореспонденція не тільки в межах держави, але й здійснювався міждержавний зв'язок. Діяльність морських і залізничних кампаній сприяли розвитку перевезень поштової кореспонденції і поширенню комунікаційних магістралей.

Відмічено, що прогресивний вплив на поширення поштових комунікацій та організацію по-

штової справи в повітах і волостях мала земська реформа, завдяки якій поряд з державною почала діяти земська поштова служба, яка дала можливість сільському населенню користуватися послугами зв'язку. Доведено, що Херсонська губернія була єдиною в Україні, котра в повному складі своїх повітів користувалася влаштуванням у них земських пошт і застосуванням власних марок, до того ж, земська пошта на Півдні України розвивалася краще, порівняно з іншими губерніями імперії.

Величезне значення для розвитку поштової справи і пересилання кореспонденції мала державна тарифна політика Російської імперії, яка сприяла запровадженню єдиного поштового тарифу з метою встановлення більш дешевих і регулярних пересилань. Запровадження знаків поштової оплати (конвертів, марок, карток, штемпелів) сприяли упорядкуванню всієї поштової галузі і привели до полегшення розрахунків для поштових службовців і публіки.

Привертає увагу аналіз міжнародної поштової служби. За висновком І. Міронової, створення Всесвітнього поштового союзу відіграло важливу роль в європейській інтеграції Російської імперії і започаткувало новий етап у розвитку поштової галузі та міжнародного поштового співробітництва. Проведення всесвітніх поштових конгресів і підписання конвенцій з іноземними країнами (Великобританією, Францією, Португалією, Німеччиною, Пруським королівством, Сполученими Штатами Америки та ін.) призвело до створення єдиної поштової території, встановлення у межах Поштового союзу вільного транзиту поштової кореспонденції та впорядкування роботи міжнародних поштових установ.

У висновках до цього розділу І. Міронова подала узагальнення щодо організаційних засад функціонування поштової справи в Російській імперії і на Півдні України, головні з яких зводяться до наступного:

- розвиток засобів комунікацій у Російській імперії відставав від інших провідних країн світу, що стало результатом «наздоганяючого» типу розвитку країни;
- служба зв'язку Російської імперії у процесі розвитку намагалася активно залучати у своїй роботі найбільш прогресивні методи та способи, поширені на поштових теренах інших країн;
- завдяки широкому розвитку поштової галузі в імперії та злиття пошти і телеграфу в єдине відомство, територія Півдня України була втягнута в обширну сферу діяльності загальнодержавного простору;
- організація та розвиток поштового зв'язку на території Півдня України були обумовлені індустріальним характером регіону, що становило його своєрідність, з одного боку, а з іншого сприяли промислового і культурного розвитку.

Черговий етап у розширенні галузі зв'язку став можливим у результаті розробки і широкого застосування у Російській імперії нових технологій у розвитку телеграфії (як національних, так і світових досягнень), удосконаленні організаційних структур, форм і способів її застосування на прак-

тиці. Дане питання докладно висвітлено у п'ятому розділі монографії.

У роботі значну увагу приділено російським і зарубіжним винахідникам – І. Кулібіну, П. Шиллінгу, Б. Якобі, К. Шаппу, П. Шато, О. Попову, які здійснювали значні науково-технічні розробки, сприяли впровадженню новітніх технологій та інновацій.

Автором доведено, що Південь України відіграв велику роль у розвитку телеграфії всієї Російської імперії. Великий поштовх до розширення мережі телеграфних ліній у даному регіоні дали російсько-турецька і Кримська війни. Одеса стала найбільшим на Чорному морі і другим за значенням у Російській імперії портом, великим економічним та культурним центром, у результаті чого в середині XIX ст. потреба у послугах телеграфного зв'язку на Півдні України збільшилася, і відтоді почався відносно швидкий його розвиток.

У монографії докладно проаналізовано питання поштово-телеграфної реформи 1884 – 1885 рр., що привела до з'єднання поштового і телеграфного відомств, а також до утворення Одеського і Кишинівського поштово-телеграфних округів на Півдні України. Вказано на позитивні моменти і недоліки цієї реформи. Наголошено, що модернізація зв'язку коштувала дорого російському уряду, тому з'єднання обох відомств проводилося за рахунок поштових прибутків. Відмічено, що у засобів зв'язку були свої «власні» закономірності науково-технічного та технологічного розвитку. З одного боку, вони обумовлювалися загальними закономірностями науково-технічного прогресу, з іншого – високою цінністю досліджень і розробок у галузі телеграфії.

При визначенні основних напрямків розвитку зв'язку на Півдні України протягом досліджуваного періоду автор враховувала: вплив російського уряду на формування зв'язку в південному регіоні України; фактори державного і військового значення; розвиток економічного і промислово-торгівельного стану регіону; розвиток міжнародного зв'язку і його вплив на формування даної галузі у Російській державі, що визначало основні світові тенденції у розвитку поштової і телеграфної служби; розвиток писемності місцевих і сільських мешканців; рівень забезпечення населення установами зв'язку; необхідність у листуванні як необхідного фактора комунікативного розвитку суспільства; реальний стан технічного оснащення і забезпечення поштово-телеграфних установ та їх можливість виконати поставлені завдання із забезпечення установами зв'язку місцевого населення («недостатність» їх кількості було основним фактором, що вплинуло на відставання галузі в Російській імперії порівняно з іншими європейськими країнами); фінансово-економічні можливості держави із використання і розвитку технічної бази в інтересах зміцнення і поширення поштово-телеграфної мережі в країні.

Крім того, автор враховує і фактор часу, в який потрапила Російська імперія в середині XIX ст. у результаті Кримської війни, що привело до підвищення листування з одного боку, а з іншого – до скорочення витрат на розробку, виробництво, екс-

платуацію і ремонт поштово-телеграфних установ.

Таким чином, у монографії І. Міронової обґрунтована цільна концепція розвитку російської поштово-телеграфної системи і регулювання її у рамках Півдня України.

Завершують монографію висновки, які лаконічно відображають результати виконаного дослідження. Вражають додатки, в яких подані таблиці, документи, карти і креслення, рисунки, певна кількість яких введена до наукового обігу вперше. Прикрашають роботу оригінальні епіграфи до кожного розділу, представлені дослідницею із художньої літератури. Важливими у поданому науковому дослідженні є словник термінів та покажчики, які дозволяють швидко відшукати потрібний матеріал.

Разом із тим, рецензоване монографічне дослідження не вільне від дискусійних висновків і рекомендацій. У якості таких можна вказати на два. По-перше, досліджуючи окремі дискусійні питання у галузі зв'язку, автор досить детально виклала

всі раніше висловлені погляди на ту або іншу проблему, критично проаналізувала окремі позиції і точки зору, але при цьому для читача залишається неясною позиція із дискусійних питань самого автора (наприклад, із проблем походження пошти). По-друге, окремі частини монографії, наприклад підрозділ, присвячений поштовим перетворенням П. Рум'янцева в Лівобережній Україні, вельми віддалено пов'язаний з основною темою монографії, а являє, скоріше, відносно самостійне дослідження окремих проблем галузі зв'язку.

Однак зазначені зауваження і рекомендації є наслідком складності, багатогранності теми і не впливають на загальну позитивну оцінку монографії. Дана наукова праця може слугувати базою для подальших досліджень у царині історії зв'язку. Монографія І. Міронової допоможе у вивченні матеріалу для підвищення професійного рівня спеціалістів даної галузі, буде корисною викладачам і студентам вищих навчальних закладів.